

Максимова А.А.

МАССАЛЫК МААЛЫМАТ КАРАЖАТТАРЫНДА ӨЛҮМГӨ
БАЙЛАНЫШТУУ ТЕРГӨӨЛӨРДҮН БЕРИЛИШИ

Максимова А.А.

ЭВФЕМИЗМЫ, СВЯЗАННЫЕ СО СМЕРТЬЮ, ПЕРЕДАВАЕМЫЕ
В СРЕДСТВАХ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ

А.А. Maksutova

THE EUPHEMISMS CONNECTED WITH DEATH,
TRANSFERRED IN MASS MEDIA

УДК: 811.22/27.366.636

Бул макалада кыргыз тилиндеги өлүмгө байланыштуу тергөөлөрдүн массалык маалымат каражаттарында берилиши каралды. Өлүм тууралуу билдирүүнү гезит бетине жарыялап, айрымдары макала жазып, поэзия түрүндө да тергеп беришет. Өлүм тууралуу билдирүүнү гезит бетине жарыялоо XIX кылымда пайда болгон. Азыркы күндө өлүм жөнүндө билдирүү туулган күн же үйлөнүү тойду билдирүүдөн абдан эле айырмаланып турат. Өлүм тууралуу берилген макалалар угузуу түрүндө ал адам кандай өлүм менен өлгөнү (факт), өлгөн адамдын аты-жөнү, туулган күнү, өлгөн күнү, кесиби, наамы, сиңирген эмгектери, ордендери жөнүндө маалымат беришет да, маркумдун жакындарына кайрат, көңүл айтышып, акыркы сапарга узатуу тажиясы качан, кайсы жерде өтөрүн билдиришет.

Негизги сөздөр: некролог, тажия, тоо кулады, өлүм маалымат.

В этой статье рассматривалась эвфемизмов, связанных со смертью, передаваемые в средствах массовой информации. Сообщения о смерти некоторые объявляют в газету в форме статьи, или поэзии (эвфемизация). Объявление о смерти в газете впервые появилось в XIX веке. На сегодняшний день объявление о смерти принципиально отличается от объявлений о тое или о дне рождении. Статьи о смерти пишут в форме угузуу, с фактами о том, как умер человек, дают информацию об имени и фамилии умершего, дне его рождения, дне смерти, профессии, звании, заслуженных трудах, орденах, и со словами соболезнования его близким, дают информацию о месте прохождения похорон.

Ключевые слова: некролог, похороны, смерть, информация.

In this article, I was considered the euphemisms connected with death, transferred in mass media. Some announce messages about death in the newspaper in the form of article, or poetry (evfemization). The announcement of death was for the first time published in the newspaper in the 19th century. Today the announcement of death essentially differs from announcements about ty or about day the birth. Articles about death write in a form to inform with the facts about how the person has died, give information on a name and surname of the dead, day of his birth, day of death, a profession, a rank, deserved works, awards and with the words of a condolence to his relatives give information on the place of passing of a funeral.

Key words: obituary, funeral and death information.

Кыргыз тилиндеги өлүмгө байланыштуу тергөөлөр, көңүл айтуулар, өлүм тууралуу угузуулар жалпы маалымат каражаттарында дүйнөдөн өткөн адамдын өмүрү жана аткарган иштери чагылдырылган макалалар аркылуу берилет. Массалык маалымат каражаттарында кандайдыр бир адамдын өлүмү тууралуу берилген материал некролог деп аталат. Некролог деген сөз грек тилинен кирген, кыргызча *vecrop* – өлүк же өлгөн, *logos* – сөз дегенди билдирет.

Өлүм тууралуу билдирүүнү гезит бетине жарыялоо XIX кылымда пайда болгон. Азыркы күндө өлүм жөнүндө билдирүү туулган күн же үйлөнүү тойду билдирүүдөн абдан эле айырмаланып турат. Өлүм тууралуу берилген макалалар угузуу түрүндө ал адам кандай өлүм менен өлгөнү (факт), өлгөн адамдын аты-жөнү, туулган күнү, өлгөн күнү, кесиби, наамы, сиңирген эмгектери, ордендери жөнүндө маалымат беришет да, маркумдун жакындарына кайрат, көңүл айтышып, акыркы сапарга узатуу тажиясы качан, кайсы жерде өтөрүн билдиришет.

Мисалы: Чучхелер аза күтүүдө

Өткөн ишемби, 17-декабрда 23 миллион калкы бар Түндүк Кореяны 17 жыл башкарган Ким Чен Ир 69 жашында жүрөк оорусунан дүйнөдөн кайтты. Анын өлгөнү өлкө калкына кечээ гана кабарланды. Расмий маалыматтарга караганда ал поезде сапар тартып баратып капыстан каза тапкан. Түндүк Кореяда аза күтүү 29-декабрга чейин созулат. Ким Чен Ирдин сөөгү Пхеньяндагы Кымсусан мавзолейине коюлат.

Бүгүн кыргыз журтунун түндүгү жабылуу, байрактары аза күтүп эңкейип турат. Тунугу кетти жылдыздын, туйгуну кетти кыргыздын.

Чыңгыздын айрылып, кыргыз жетим калды... «Замандаш» партиясы доорубуздуң улуу жазуучусу Ч.Айтматовдун дүйнөдөн өткөндүгүнө байланыштуу карааны Кантеңирдей уулунан ажырап, канаты кайрылып, кабыргасы кайышып турган калың журтунун аза кайгысын тең бөлүшөт. Кош болуңуз... Жаткан жериңиз жайлуу, топурагыңыз торко болсун.

Кырааны учту кыргыздын. Кыргыз эли саясат айдыгында жылдызы жанып келаткан дагы бир кыраан уулунан, «Замандаш» партиясынын лидери Мухтар Өмүракуновдон айрылды. «Жаңы агым»

гезитинин жасааты Мухтар Омүракуновдун үй-бүлөсүнүн, жакын туугандарынын **азасын тең бөлүшөт.**

Адам каза болгондон кийин аны таанып-билген жакын адамдары эскерип макала жазып, айрымдары поэзия түрүндө беришет. Мисалы:

*Өлүм, өлүм өчөштүгүн жойбоду,
Өлүм, өлүм ала берип тойбоду!
Дал өмүрдүн өзөгүнө тамырлап,
Калса керек карт өлүмдүн борбору.*

*Турат дүйнө, дүйнө тынбай алмашып.
Турмуш өсөт тагдыр жолдо таймашып,
Жашасам деп өжөрлүгүн карматып.
Таймашса да арга канча карачы,
Кара жерде жатат жаны жай казып.*

*Тоо куласа ...токтоп жүрөк согушу,
Кошок кошсо кыргыз элдин комузу.
Коңур кайгы, көкөй кескен добушу,
Чынгызханга өлүм жайын угузган.
Азыр-себеп: **Чыңгыздын мерт болушу.** [А.Ж.]*

***Келбеси кетип кыргыздын**
Кетилип турган чагыбыз.
Кездешип жакын барганга,
Кешигин каткан ажалдан
Келе деп сууруп алганга
Келе албай койду алыбыз.*

***Желеги түшүп кыргыздын,**
Жер муштап турган чагыбыз.
Кайгыны тартып карачы,
Калдайган калың эл келди.
Канаттуу уулун **жоготуп,**
Кара жер сыздап термелди.*

*Кысылып булут кырандан
Кыйгачтап акты булагы.
Кылтыйып келген ажалдын
Кырсыктуу беле сурагы.
Кымбаттуу уулун **жоготуп,**
Кыйналып журтуң турабы.
Кыйла элден келип канчанын,
Кылгырып жашы кулады.
Кыйырды билген адамга
Кыргыздын эле тоосу эмес,
Кыямат
Кылымдын **тоосу кулады.** [Ш.Д.]*

Гезит беттерине көңүл айтуулар кыскача жана так жазылат. Мисалы:

14-июнда Кыргыз Республикасынын Президентти эл жазуучусу, белгилүү коомдук-саясий ишмер Чыңгыз Төрөкулович Айтматовдун жашаган үйүнө барды. Мамлекет башчы **маркумдун** туугандарына жана жакындарына **терең кайгыруу менен көңүл айтты.**

Кыргыз Республикасынын Аманаттарды коргоо агенттигинин жасааты Касымов Жыргалбек Туратбековичке жакын туугандарынын **дүйнөдөн өткөндүгүнө байланыштуу терең кайгыруу менен көңүл айтат.**

Ал эми адамдын дүйнөдөн өтүшүн кыргыз телеканалдарында сүрөтү менен кошо берилет да, *дүйнө салды, дүйнөдөн өттү, мезгилсиз дүйнөдөн кайтты, мерт кетти, набыт болду, шейит кетти* өңдүү деген тергөө сөздөрү менен коштолот. Ал адамдын өмүрү жөнүндө атайын программа даярдалып, жакын адамдары аны эскеришет. Эгерде кыргыз элине белгилүү инсан дүйнөдөн кайтса, же эл-жери үчүн эрдик менен күрөшкөндөр каза табышса, алар жерге бериле турган күндү аза күтүү күнү деп белгилеп, маданият мекемелеринде жана телерадиокомпанияларда оюн-зоок, көңүл ачуу программаларды берүүлөр токтотулуп, кошокчулар комуз менен кошок кошуп турат, акыркы сапарга узатуу, жарандык коштошуу зыйнаты теледен түз алып көрсөтүлөт. Апаат учурунда каза болгон эр-азаматтар *набыт болду же шейит кетти* деп тергелип берилет. Ал эми кылмышкерлер тарабынан жасалган өлтүрүүлөр үчүн телеканалдарда атайын программалар даярдалып көрсөтүлөт. Анда көбүнчө адам *жанын кыйган канкор* деп күчөтүлүп айтылат. Ошондой эле жумшартылып айтылбай, тергелбей, *өлтүрүлдү, мыкаачылык менен өлтүргөн, аеосуздук менен өлтүргөн* деп түз эле айтылат. Ал адамды кантип өлтүргөнүн, канча убакыттан кийин кылмышкердин кармалганын баяндашат.

Өлүм тууралуу билдирүү, көңүл айтуулар интернетте, гезиттерге салыштырмалуу өзгөчөлөнүп, сүрөтү жана видеосу менен кошо кененирээк берилет. Мисалы: *Кыргыз эл жазуучусу Төлөгөн Касымбеков **кайтыш болду.** Акматбек Келдибеков жазуучунун жакындарына көңүл айтуу менен кайрат айтты.* Чыгаан инсан Мелис Эшимканов *дүйнө салды (сүрөт).* Кыргыз коомчулугу орду толгусу *оор жоготууга учурады.* Коомдук жана саясий ишмер, белгилүү журналист М.Эшимканов 15-сентябрда күтүүсүздөн *дүйнөдөн кайтты.* **Жаткан жери жайлуу, топурагы торко болсун! Жакындарына жана бир туугандарына кайрат айтабыз.** Акыркы сапарга узатуу таяжыясы жекшемби күнү өткөрүлөт. **Маркумдун сөөгү** Ала-Арча көрүстөнүнө коюлат. Замандаш партиясынын жетекчиси М.Өмүракунов Куба өлкөсүндө кырсыктан *мезгилсиз дүйнөдөн кайтты, маркум М.Өмүракуновду эскерүүгө чакырабыз (сүрөт).* Аскерде **кыйылган өмүр (видео).** Назарбектин жакындарына **терең кайгыруу менен көңүл айтабыз.**

Атайын сайттарда түрдүү темалар - **кылмыш** жана **кырсык** деп берилет.

Мисалы: Кылмыш төмөндөгүдөй баяндалат:

*Жеке клиниканы жетектеген дарыгер **өлтүрүлдү.** Кайнатасын **муунтуп өлтүргөн** адам кармалды. Кассирди **өлтүрүп,** банкты тоногондордун кылмышы ачылды. Тергөө жоромолу боюнча*

М.Садыркулов К.Темирбаевдин дачасында өлтүрүлүп, кийин жол кырсыгынан каза болду делет. Кызматташын атып салган чегарачы өлтүрүлдү. Аксыда адам өлтүрүү катталды. Аксы районунда мыкаачылык менен өлтүргөн кылмышкер кармалды. Маркум Геннадий Павлюктун эстелигин уурдагандар кармалды. Бир үй-бүлөдөгү үч адамдын жанын кыйган канкор аныкталды.

Көрүнүп тургандай, мындай кырдаалда өлдү, өлтүрдү сөздөрү көбүнчө эч бир тергелбей, тике, түз эле берилет.

Кырсык мындайча берилет:

Кочкор районунда беи адам жол кырсыгынан мерт болду. Кант шаарында жол кырсыгынан эки адам каза болду. 2012-жылы куралдуу күчтөрдө эки адам өз жанын кыйды. ИИМ академиясынын 5-курсунун курсанты кырсыктан каза тапты ж.б.

Адам баласы өлүмдү кандай кабыл алып жаткандыгын байкап, классификацияларга бөлүштүрсөк болот. Мисалы:

1. Чоң жоготуу катары кабылдоо: *Тоо кулады, жылдыз өчтү, айрылдык, кырааны учту, орду толгус чоң жоготуу, оор жоготууга учурады ж.б.*

2. Өлүмдү башка, экинчи бир дүйнөгө кетүү катары кабылдоо: *дүйнөдөн өттү, о дүйнө салды, бул дүйнө менен кош айтышты, бул дүйнөдөн көчтү, келбес жайга кетти, узап кетти, дүйнөдөн мезгилсиз кайтты ж.б.*

3. Өлүмдү эс алуу, түбөлүк уктоо катары кабылдоо: *жаны жай алды, жаны жай тапты, жан таслим болду, тилеги кабыл болду, түбөлүк уйкуга кетти ж.б.*

4. Өлүмдү тирүүлүктүн бүтүшү, жашоонун токтотулушу катары түшүнүү: *үзүлүп кетти, демин токтотту, дини бүттү, тили буулду, ээк какты ж.б.*

5. Адамды кандайдыр бир кудурет-күчтүн, кудайдын пендеси катары кароо: *ээсине тапшыруу, жерге бердик, ажалга айлабыз жетпей калды, шум ажал арабыздан алып кетти ж.б.*

6. Өлүмдү кайрылып келбөө, өмүрдүн бүтүшү катары түшүнүү: *күнү бүттү, ичер суусу түгөндү, чырагы өчтү, сапары кабыл болду, ырыскысы түгөндү, кайтпас сапарга кетти, эми кайрылбайт, акыретке узады, акыркы сапарга узады ж.б.*

Жыйынтыктап айтканда, массалык маалымат каражаттарында өлүмгө байланыштуу тергөөлөр,

көңүл жана кайрат айтуулар өлүмдүн мүнөзүнө карай ар кандай ык-амалда берилерине күбө болобуз. Аларды шарттуу түрдө төмөндөгүдөй бөлүштүрүп карасак болот:

1. Карылыктан болгон өлүм: *түбөлүк уйкуга кетти, ичээр суусу түгөндү, күнү бүттү, кайтыш болду.*

2. Оорудан каза болгон өлүм: *үзүлүп кетти, катуу оорудан дүйнөдөн кайтты, жаны жай алды.*

3. Күтүүсүздөн, кырсыктан, ошондой эле киши колдуу болгон өлүм: *мезгилсиз, күтүүсүз дүйнөдөн кайтты, мерт кетти, өз жанын кыйды, арабыздан алып кетти, дүйнө салды, кыйылган өмүр, өлтүрүлдү, мыкаачылык менен өлтүргөн, шум ажал арабыздан алып кетти.*

4. Согушта болгон өлүм: *набыт болду, шейит кетти ж.б.*

Кыскасы, өлүмдүн мүнөзүндө адамдардын мамилеси чагылдырылган болот, ушул мамилеге карай ар кандай тергөөлөр жаралат, ал эми мамиледе көп сыр жатат, аны өз алдынча териштирүү зарыл.

Адабияттар:

1. Агым. №44 (596), 13-июнь, 2008-жыл.
2. Агым. 12-июль, 2009-жыл.
3. Агым. №45 (597), 17-июнь, 2008-жыл.
4. Арена.kg. №04(004) 12-май, 2011-жыл.
5. Аалам. №36, 11-июль, 2009-жыл.
6. Асан Жакшылыков. Коштошуу ыры. Ч.Айтматовго аза баллада. Кутбилим. №21(20293) 20-июнь, 2008-жыл.
7. Де-Факто. №41(76), 12-июнь, 2008-жыл.
8. Жаңы агым. №18(044), 6-май 2011-жыл.
9. Заман Кыргызстан №30, 17-июль, 2008-жыл.
10. Кыргыз Туусу. 13-16-июнь, 2008-жыл.
11. Кыргыз Туусу. №205(20006), 4-сентябрь, 1991-жыл.
12. Кутбилим. №21(20293), 20-июнь, 2008-жыл.
13. Кутбилим. №22(20294), 13-июнь, 2008-жыл.
14. Параграф. №15(35), 5-май, 2011-жыл.
15. Усенко М.В. Функционирование эвфемизмов в тексте (на материале немецко язычной прессы). - СПб., 2009.
16. Шайлообек Дүйшеев. Кош, улуу Устат! Кош, ата! Агым №44(596), 13-июнь, 2008-жыл.
17. Эркинтоо. №43(1757), 13-июнь, 2008-жыл.
18. Эркинтоо. №44(1758), 17-июнь, 2008-жыл.
19. Эркинтоо. 16-декабрь, 2011-жыл.
20. www. Google.kg
21. www.24.kg
22. <http://ru.wiklpedia.org/wlkl/>

Рецензент: к.филол.н., доцент Исмаилова Ж.